

Vilniečių kalbos vardažodžių kirčiavimas: sinchroninis Saussure'o ir Fortunatovo dėsnis

Jolita Urbanavičienė

Lietuvių kalbos institutas

jolita.urb@lki.lt

Anotacija

Vilniečių ir apskritai miestiečių šnekamajai kalbai tradiciškai priskiriamos kirčiavimo sistemos prastinimo tendencijos: silpstantis ryšys tarp kirčio vietos ir priešpaskutinio skiemens priegaidės, kirčio atitraukimas iš trumpos galūnės, vienabalsių priegaidžių nykimas. Straipsnyje¹ tiriama, kaip vilniečių kalboje veikia sinchroninis Saussure'o ir Fortunatovo dėsnis, t. y. ar dažnai vardažodžių kirtis neatitraukiamas į atrakines galūnes. Tyrimu siekiama nustatyti, ar vilniečių kirčiavimo polinkius lemia išoriniai (socialiniai) veiksniai – amžius, lytis, išsilavinimas, kokią įtaką miestiečių kirčiavimui daro rytų aukštaičių patarmė. Empirinė tyrimo medžiaga atrinkta iš vilniečių interviu bazės „Kalba Vilnius“ (<http://kalbavilnius.sociolingvistika.lt/>); tyrimui naudota trisdešimt daugiausia antros ir trečios kartos 18–75 m. vilniečių interviu (iš viso išanalizuota apie 26 val. įrašų).

Raktažodžiai: vilniečių kalba (Vilnius speech), sociolingvistinis kintamasis (sociolinguistic variable), vardažodžių kirčiavimas (accentuation of nominal words), sinchroninis Saussure'o ir Fortunatovo dėsnis (de Saussure and Fortunatov's synchronic law), bendrinė kalba (standard language).

1. Įvadas

1.1. Vilniečių kalba kaip tyrimo objektas

Vilniečių kalbos, nepaisant vėlyvo jos susiformavimo ir sudėtingos Vilniaus sociolingvistinės situacijos (ypač

---

¹Straipsnis parengtas projekto „Kalba Vilnius II: miestas ir kalbos įvairovė“ metu. Projektą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal programą „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ (sutarties Nr. VAT-61/2012, vadovė Loreta Vaicekauskienė).

nuo XVIII a. pradžios²), tyrimai vyko per visą XX a. iki šių dienų. Chronologiniu požiūriu šie tyrimai (skirtingais aspektais) apima etninių vilniečių kalbą, egzistavusią Vilniuje nuo XIX a. pabaigos iki XXI a. pradžios. Seniausių vilniečių lietuvių kalbos pavyzdžių pateikė Elena Grinaveckienė ir Vytautas Vitkauskas knygoje „Lietuvių tarmių tekstai 2: Vilniaus miesto senųjų gyventojų šnektai“ (1997). Autoriai siekė atspindėti nuo XIX a. pab. iki XX a. 4-ojo dešimtmečio Vilniuje gimusių, gyvenusių, daugiausia Vytauto Didžiojo gimnazijoje besimokiusių žmonių kalbą. Knygos įvade, remiantis empiriniais stebėjimais, aptariami vilniečių fonetikos ir prozodijos bendrieji bruožai. Duomenų apie kirčiavimą nėra daug: vilniečių kalboje autoriai pastebi tvirtapradės ir tvirtagalės priegaidžių niveliaciją, t. y. abi priegaidės nedėsningai suvienodėjusios, supanašėjusios, jų tarimas primena rytų aukštaičių patarmių vidurinę priegaidę³, pvz.: *diēna.~ diēnq, būrdavau ~ būdavau, priēki ~ priēky, paskuī ~ paskuī* (Grinaveckienė, Vitkauskas 1997: 11). Vidurinę priegaidę turintis skiemens centras nuo pradžios iki galo ištariamasis maždaug vienodai (plg.: akūtinio skiemens pabrėžiama pradžia (pvz.: *ká.ltas, mé.rkti*), o cirkumfleksinio – pabaiga (pvz.: *kaĩ.tas, meř.kti*)). Akūto ir cirkumflekso supanašėjimą vilniečių kalboje Grinaveckienė ir Vitkauskas laiko žargoniniu ir sieja su slavų kalbų įtaka.

Lietuviškai kalbančių vilniečių skaičius smarkiai išaugo po 1939 m. (LKE 2008: 352). Pokario ir sovietinio laikotarpio Vilniaus miestiečių (g. 1932–1972 m.) kalbą tyrė Laima Grumadienė (1979, 1983, 1988). Informantams buvo taikomi du atrankos kriterijai: 1) jie turėjo būti gimę Vilniuje; 2) jų tėvai – lietuviai (Grumadienė 1983: 66). Vilniečių vokalizmo, konsonantizmo ir akcentuacijos tyrimams pasitelkti sociolingvistinių kintamųjų ir statistinės analizės metodai. Grumadienė išskyrė šiuos ryškiausius vilniečių akcentuacijos bruožus: 1) polinkį niveliuoti priegaides (plg. analogišką Grinaveckienės ir Vitkausko teiginį); 2) koloninio morfeminio kirčiavimo tendencijas (ypač nelietuviškos kilmės žodžiuose); 3) hiperkorekcinį kirčiavimą (pvz.: *vienù, kaulè, galvàs, plotù*); 4) su kirčiavimu susijusius vilniečių svyravimus ir abejojimą, kuriuos suponuoja besiformuojantys kirčiavimo sistemos pakitimai (Grumadienė 1988: 143–148). Vilniečių akcentuacijos ir fonetikos variaciją tyrėja siejo su vilniečių tėvų kalbos tarminėmis ypatybėmis (Grumadene 1983: 92), mat informantais laikyti ir pirmosios kartos vilniečiai. Nors galima manyti, jog

²XVIII–XIX a. Vilniaus lietuvių kalbą Zigmas Zinkevičius yra apibūdinęs taip: „šnekamoji paprastų miestiečių, daugiausia varguomenės, kalba, ilgainiui vis labiau įvairuojanti, smarkiai primaišyta polonizmų ir lenkiškų konstrukcijų“ (Zinkevičius 2006: 136).

³Rytinėse aukštaičių šnektose monoftongų priegaidės gali sudaryti tik fakultatyvią opoziciją (LKG 2005: 40). Vidurinė priegaidė, kuri laikoma cirkumflekso variantu, dar atsiranda: 1) pailgėjusiuose trumpuosiuose kirčiuotuose skiemenyse, pvz.: *kĩ.tas* „kitas“, *sũ.ka* „sũka“; 2) sutrumpėjusiuose galiniuose cirkumfleksiniuose skiemenyse, pvz.: *baltam̃* „baltamė“, *akim̃* „akimì“; 3) atitrauktinio kirčio skiemenyse, pvz.: *suĩku* „sũnkũ“, *daiña* „dainà“ (žr. Zinkevičius 1966: 36–41; LKE 2008: 597).

autorė užčiuopė ir standartinės kalbos poveikio nulemtą variantiškumą.

XXI a. pradžioje apie didžiųjų Lietuvos miestų kalbas prabilta kaip apie visiškai savarankiškas lietuvių kalbos atmainas. Anot Aldono Pupkio, „norint kalbėti apie aiškiai susiformavusią miesto kalbą, reikia bent trijų nuolat gyvenančių kartų, palaikančių aktyvius tarpusavio santykius. Tik trečioji ir vėlesnės kartos gali būti naujai susikūrusio darinio atstovės“ (Pupkis 2005: 25).

Pakitęs požiūris į miestų kalbą inspiravo naujų vilniečių kalbos tyrimų bangą. 2010–2014 m. Lietuvių kalbos institute buvo vykdomi Vilniaus kalbai (fonetikai, kirčiavimui, leksikai) skirti projektai⁴. Minėtini Loretos Vaicekauskienės ir Ramunės Čičirkaitės straipsniai apie vilniečių kalbos statusą (2011), vilniečių fonetiką (2012). Tyrimuose dalyvavo lietuvių ir nelietuvių šeimose gimę pirmos–trečios kartos vilniečiai. Ypač išsamiai ištirta skiriamoji vilniečių kalbos ypatybė – nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas ir kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas: pastebėta, kad „vilniečiai neturi vienos prestižinės tarties standarto sampratos“ (Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012). Čičirkaitės atliktas Vilniaus moksleivių balsių ilginimo socialinės reikšmės tyrimas (Čičirkaitė 2014) atskleidė nevienodas pašąmoningąsias vilniečių nuostatas: su miesto kalba siejami relevantiniai vilniečių tarties požymiai (kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas kamiene bei galūnėje ir nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas), o balsių ilginimas kamiene laikomas provincialumo ir tarmiškumo žymikliu.

Šio straipsnio tikslas – ištirti susiformavusios⁵ Vilniaus miesto kalbos kirčiavimo ypatumus. Juo tęsiamas kompleksinis Vilniaus kalbos tyrimas, pradėtas 2010 m.

1.2. Miesto kalbos vertinimai lietuvių kalbotyros diskurse

Lietuvos miestų kalbos tyrimai kalbininkams kelia daugybę neišspręstų metodinių ir teorinių klausimų.

---

⁴„Kalba Vilnius: Vilniaus kalbos vaidmuo šiuolaikinėje Lietuvoje“ (2010m.) ir „Vilnius kalba II: miestas ir kalbos įvairovė“ (2012–2014 m.). Projektų vadovė – Loreta Vaicekauskienė. Dar minėtinos Vilniaus universitete parengtos Lietuvos miestų kalbos tyrimams skirtos kolektyvinės monografijos „Miestai ir kalbos“ (*Miestai ir kalbos 1.* 2010. Kolektyvinė monografija / Mokslinė redaktorė Meilutė Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla; *Miestai ir kalbos 2.* 2013. Kolektyvinė monografija: Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis / Mokslinė redaktorė Meilutė Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.).

⁵Plg. Pupkio pastebėjimą: „Dabar Lietuvoje tikrai jau turime susiformavusias didžiųjų miestų kalbas, kai kur galima rasti penktas dešimtas kartas (Šiauliuose, Panevėžyje), o Vilniuje – trečios penktos kartos miestiečių. Tačiau kol kas apibūdinti tų miestiečių kalbos neturime iš ko – trūksta tyrimų“ (Pupkis 2005: 25).

Vienas iš tokių – koks vilniečių kalbos santykis su bendrine kalba, ar miestiečių kalbą galima laikyti lietuvių bendrine šnekamąja privačiąja kalba (plg. Pupkis 2005: 25)? Grinaveckienė ir Vitkauskas vilniečių kalbą sieja su bendrine šnekamąja, bet ne privačiąja kalba – vartojami terminai *Vilniaus miesto lietuvių bendrinė kalba* arba *bendrinė gyvoji Vilniaus lietuvių kalba* (Grinaveckienė, Vitkauskas 1997: 3, 7). Autorių nuomone, „ja kalbėjo ne tik paprasti, nemokyti vietiniai Vilniaus lietuviai, bet ir visa tuometinė inteligentija“ (Grinaveckienė, Vitkauskas 1997: 7). Dar plg.: „Tai aiškiai ne namų kalba, o iki 4 dešimt. pabaigos ir vėliau visų Vilniaus gyventojų oficiali kalba“ (ten pat, 8); „Tai vis dėlto ne gyvoji tarminė šneka, o, galima sakyti, grynai dalykinė išsilavinusių žmonių kodifikuota kalba“ (ten pat, 9)⁶. Jonas Klimavičius savo darbuose nepritaria tokiai vilniečių kalbos traktuotei: „Negalima būtų tvirtinti, kad sostinėje Vilniuje ir buvusioje laikinojoje – Kaune lietuvių būtų ištiesai vartojama tik bendrinė kalba (nors patys taip manytų)“ (Klimavičius 2002: 22). Anot Klimavičiaus, „bendrinė arba daugiausia bendrinė kalba“ vartojama tik tam tikrose vietose ar srityse – įstaigose, švietimo sistemoje, žiniasklaidoje, literatūroje. Pupkis (2005: 26) laikosi nuomonės, kad miesto kalba yra savarankiška kalbos atmaina, kuri nėra vienalytė, nes apima profesines kalbas, sociolektus ir žargoną. Kalbininkas teigia, kad bendrinės šnekamosios privačiosios kalbos vartotojai yra aukštąjį išsilavinimą turintys specialistai, o miesto kalbos subjektai gali turėti ir vidurinį, ir specialųjį išsilavinimą.

Į Vilniaus kalbos ir bk santykių postmodernioje visuomenėje naujai pažvelgia Vaicekauskienė ir Čičirkaitė, analizuodamos metalingvistinius vilniečių komentarus (2011). Straipsnyje keliama prielaida apie kitokį – sociolingvistinį – Vilniaus ir bendrinės kalbos santykių interpretavimą. Autorių nuomone, „tradicinis, suvalkiečių tarmės, bendrinės kalbos fonetinis ir akcentinis pagrindas iki šiol nėra įsigalėjęs, o Vilniaus kalba lyg ir imasi bendrinei šnekamajai kalbai priskiriamos nacionalinės komunikacijos funkcijos, dėl viešosios erdvės demokratėjimo ateina į tradicines bendrinės kalbos erdves (žiniasklaidą) ir konkuruoja statusu (įgauna prestižą)“ (Vaicekauskienė, Čičirkaitė 2011: 62). Autorės svarsto, kad Vilniaus kalba išlaikė prestižinės šnekamosios kalbos potencialą dėl aukštą socialinį statusą turinčių žmonių kalbos prestižo ir tradicinio sostinės, kaip kalbinio šalies orientyro, įvaizdžio. Anot Vaicekauskienės (2010), paskutinių dešimtmečių žiniasklaidos kalbos panašumas į Vilniaus kalbą (remiantis ne ideologija, o vartoseną), leidžia kelti prielaidą, kad būtent Vilniaus kalba vartojama prestižinėje erdvėje, taigi – *de facto* yra bendrinė kalba. Be abejo, tokiam novatoriškam požiūriui įtvirtinti reikia atlikti išsamius kompleksinius vilniečių kalbos

---

⁶Pupkis kritikuoja tokį požiūrį į vilniečių kalbą: „Juos [*Vilniaus miesto senuosius gyventojus* – J. U.] rengėjai vadina Vilniaus miesto bendrinės kalbos atstovais, bet iš tikrųjų dėl didžiulio informantų kalbos variantiškumo, skirtingos jų gimtosios tarmės vargu ar tai yra reprezentacinė Vilniaus miesto bendrinė kalba“ (Pupkis 2005: 227).

tyrimus.

Lietuvių kalbotyroje miestų kalbos tyrimus terminais ir metodologinėmis įžvalgomis papildė geolingvistikos tyrimai⁷, kurie į savo tyrimų lauką taip pat įtraukia sociolingvistinius kintamuosius (*XXI a. pr. lietuvių tarmės* 2014: 33). Geolingvistų atliekamus regiolektinių darinių tyrimo metodus galima pritaikyti ir miestų kalbos tyrimams, tačiau Lietuvos miestų dialektologijos (angl. *urban dialectology*) tyrimai dar nėra išplėtoti.

Šiame straipsnyje nesiekiami vienareikšmiškai nustatyti bk ir vilniečių kalbos santykio – apžvelgiant ankstesnių tyrėjų darbus norėta parodyti šios problemos sudėtingumą ir aktualumą lietuvių kalbotyros diskurse. Toliau straipsnyje laikomasi tradicinės nuomonės, kad vilniečių kalba yra ne bendrinės kalbos atmaina, bet savarankiška nekodifikuota – miesto – kalba, turinti privatumo, neoficialumo požymius. Ši kalbos atmaina tirta kaip vilniečių kalbinės tapatybės išraiška, atskiras interdialektas, vengiant lyginimo su kodifikuotu kalbos variantu – bendrine kalba⁸.

2. Empirinė medžiaga ir tyrimo metodai

2.1. Informantai

Tyrimui panaudoti vilniečių kalbos duomenų bazės „Kalba Vilnius“⁹, kurią parengė Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos skyrius, interviu. Duomenų bazę iš viso sudaro 120 sociolingvistinių interviu su įvairių tautybių Vilniuje gimusiais vilniečiais, iš jų 80 interviu įrašyti su informantais, kurių abu tėvai yra lietuviai. Šie informantai po lygiai (pagal skaičių ir lytį) suskirstyti į 5 amžiaus grupes: 1) 18–24 m.; 2) 25–34 m.; 3) 35–44 m.; 4) 45–54 m.; 5) 55 m. ir vyresni. Šiam tyrimui iš kiekvienos amžiaus grupės tikslinės atrankos būdu buvo atrinkta po 6 (3 vyrų ir 3 moterų) interviu, iš viso 30 pokalbių. Interviu atrankos

⁷2012–2014 m. Lietuvių kalbos institute vykdytas visuotinės dotacijos projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji informacijos sklaida“ (VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028), plačiau žr. www.tarmes.lt.

⁸Tokios nuostatos laikomasi tiriant įvairias kitas kalbos atmainas, pvz., tarmes. Plg.: „Į tarminę variaciją reikia žiūrėti ne iš standartinės (ar bendrinės) kalbos perspektyvos, bet iš natūraliosios kalbos istorijos (...). Tarminio variantiškumo vertinimas iš bendrinės kalbos perspektyvos gerokai iškreipia visuminio tarminio žemėlapio vaizdą“ (*XXI a. pr. lietuvių tarmės* 2014: 42).

⁹Bazėje pateikiami pokalbiai su įvairaus amžiaus ir profesijos suaugusiais lietuvių, rusų, lenkų ir kitų tautybių vilniečiais. Galima pasirinkti informantą pagal vieną gimtąją kalbą (lietuvių, rusų, lenkų) arba dvikalbį informantą, t. y. turintį dvi gimtąsias kalbas (rusų–lenkų, lietuvių–rusų, lietuvių–lenkų, lietuvių–baltarusių), plačiau žr. <http://kalbavilnius.sociolingvistika.lt/>. Šiam tyrimui pasirinkti tik gimtakalbiai lietuviai.

kriterijumi laikyta: 1) interviu trukmė (imti ne trumpesni kaip 30 min. pokalbiai), 2) informanto tėvų gimimo vieta (norint kontroliuoti tarmės poveikį, į imtį traukti daugiausia antros ir trečios kartos vilniečiai, tik vyriausioje amžiaus grupėje (55+ m.) pasitaiko ir pirmos kartos vilniečių) ir 3) socialinio statuso įvairovė (stengtasi įtraukti socialiniu atžvilgiu kuo įvairesnius informantus). Informantų interviu svyravo nuo 35 min. iki 1 val. 35 min. Bendra šių 30 interviu ir atitinkamai analizuoto teksto trukmė – 26 val. Visų tyrime dalyvavusių informantų sociodemografiniai duomenys pateikiami 1 lentelėje.

1 lentelė. Sociodemografiniai informantų duomenys

Amžiaus grupė	Vyrai	Moterys	Informantų skaičius
18–24 m.	21 m. garso režisierius 23 m. šilumininkas 24 m. interneto dizaineris	19 m. LEU studentė 21 m. VDU studentė 24 m. ekonometrijos magistrantė	6
25–34 m.	27 m. fizikas 27 m. inžinierius–architektas 34 m. fizikas mokslininkas	26 m. ekonomistė 27 m. rinkodaros specialistė 28 m. vadybininkė	6
35–44 m.	37 m. teisininkas 40 m. NVO projektų vadovas 43 m. dažytojas	37 m. odontologė 38 m. slaugytoja 40 m. archeologė	6
45–54 m.	47 m. istorikas, laisvai samdomas konsultantas 48 m. dailės istorikas 52 m. ekonomistas direktorius	46 m. manikiūrininkė 47 m. inžinierė 48 m. muzikologė	6
55+ m.	55 m. automechanikas 62 m. treneris–administratorius 62 m. elektronikas	65 m. inžinierė–konstruktorė 70 m. muzikologė 72 m. restauratorė	6
Informantų skaičius	15	15	Iš viso: 30

2.2. Sinchroninis Saussure'o ir Fortunatovo dėsnis

Vilniečių kirčiavimo tyrimas pradėtas nuo vieno svarbiausių lietuvių kalbos kirčiavimo dėsnų, apibrėžiančio kirčio šokinėjimą tarp paskutinio ir priešpaskutinio skiemens – sinchroninio Saussure'o ir Fortunatovo dėsnio (kitaip – priešpaskutinio skiemens, arba penultimos, taisyklės), kuris skelbia: „Yra vadinamųjų atrakcinių (traukliųjų) morfemų (dažniausiai galūnių) grupė, kurios nariai visada atitraukia kirtį iš tiesiogiai prieš jas einančių trumpųjų ir tvirtagalių (cirkumfleksinių) skiemenų“ (LKE 2008: 272). Šis dėsnis (toliau straipsnyje – SF dėsnis) reguliuoja tiek vardažodžių, tiek veiksmažodžių kirčio vietą. Šio tyrimo **objektas** – sinchroninio Saussure'o ir Fortunatovo dėsnio realizavimas vilniečių kalbos vardažodžiuose (daiktavardžiuose, būdvardžiuose, skaitvardžiuose). SF dėsnis veikia didžiąją dalį tiek dviskiemenių, tiek daugiaskiemenių lietuvių kalbos vardažodžių ir veiksmažodžių, nes priešpaskutinis kirčiuotas skienuo

(vadinamasis moteriškasis kirtis¹⁰) būdingas daugiau nei pusei visų rišlaus teksto žodžių (51,71 %), o paskutinis ir priešpaskutinis skienu turi kirtį daugiau kaip 4/5 visų rišlaus teksto žodžių¹¹ (Karosienė, Girdenis 1990: 40; Stundžia 2014: 21).

Atkreiptinas dėmesys, kad į šio tyrimo lauką pateko ne tik paskutinis ir priešpaskutinis kirčiuotas skienu – tiriami ir tie atvejai, kai kirtis iš trumpos galūnės atitraukiamas į trečią ar ketvirtą nuo galo skiemenį, pvz.: *próspekte, taùtines, buitine, troleibusu*. Kai kurių kalbininkų nuomone (plg. Stundžia 1995: 14), tokiu atveju geriau vadovautis ne sinchroniniu SF dėsniu, o praktiniam kirčiavimui pritaikyta *priešpaskutinio skiemens taisykle*: jai paklūsta kaitomieji žodžiai, kurių kirtis iš neakūtinės penultimos tam tikrose formose nušoka į galūnę. Šiame straipsnyje pirmenybė teikiama terminui *sinchroninis Saussure'o ir Fortunatovo dėsnis*, siekiant išvengti žodžio *taisyklė* aprioriškai suteikiamo norminamojo atspalvio. Pastebėtina, kad lietuvių kalbotyroje šalia sinchroninio egzistuoja ir diachroninis SF dėsnis, kuris nusako kirčio kėlimąsi iš cirkumfleksinio ir trumpojo skiemens į gretimą akūtinį skiemenį (Saussure 1922: 526–538; Fortunatov 1897: 62; Stundžia 1995: 14). Diachroninis SF dėsnis nesusijęs su penultima ar atrakcinėmis galūnėmis. Toliau straipsnyje vietoj *sinchroninio Saussure'o ir Fortunatovo dėsnio* vartojamas sutrumpintas terminas *SF dėsnis*.

Lietuvių kalbotyroje tiek vilniečių, tiek apskritai miestiečių šnekamajai kalbai tradiciškai priskiriamos kirčiavimo sistemos prastinimo tendencijos: vienabalsių priegaidžių nykimas (LKG 2005: 39), kirčio atitraukimas (žiūrint iš bk pozicijų) iš trumpos galūnės į tolesnį trumpą arba cirkumfleksinį skiemenį (Laigonaitė 2002: 37), žargoninis kirčiavimas (Vitkauskas 1988: 91) ir kt. SF dėsnio netaikymas, teigiama, rodo silpstantį ryšį tarp žodžio kirčio vietos ir priešpaskutinio skiemens priegaidės (Mikulėnienė 1992: 78), yra siejamas su lietuvių kalbos kirčiavimo sistemos prastinimu (Laigonaitė 2002: 37) ar net griuvimu (Pupkis 2005: 112). Vis dėlto šias kirčiavimo tendencijas priskirti vien miestų kalbai nėra tikslu: akūto ir cirkumflekso niveliacijos apraiškų randama pietų ir rytų aukštaičių plote (Pakerys 1982: 154), o kirčio neatitraukiančiose patarmėse fiksuojami kirčiavimo paradigmų svyravimo atvejai, pvz.: *aguóna/aguonà, blynu/blynù, žydus/žydùs*. Plg. Z. Zinkevičiaus pastebėjimą: „[Kirčio neatitraukiančių – J. U.] plotų ribos labai negriežtos, ypač aukštaičių tarmėje. Čia ne tik plačiu ruožu svyruojama, bet daugiau ar mažiau

¹⁰ Moteriškasis (arba priešpaskutinio skiemens, penultimos) kirtis – dažniausiai pasaulio kalbose pasitaikantis akcentuacijos modelis. Jo paplitimui galėjo turėti įtakos kelios priežastys: 1) nekirčiuotų skiemenų fone kirtis išryškėja geriausiai; 2) toks kirčiavimo modelis parankiausias frazės intonacijai konstruoti (Karosienė, Girdenis 1990: 41).

¹¹ Tokie duomenys gauti atlikus lietuvių rašytojų prozos kūrinių analizę: ištirta 14 448 fonologinių žodžių, 41 730 skiemenų, ne mažiau kaip 100 tūkstančių fonemų (Karosienė, Girdenis 1990: 37).

sporadiškų kirčiavimo netolygumų ar dubletų galima išgirsti toli atskirų plotų gilumoje“ (Zinkevičius 1966: 38). Taigi galima teigti, jog SF dėsnis ne tik miestų kalboje, bet ir visame lietuvių kalbos plote veikia nevienodu intensyvumu.

Lietuvių kalbos tarmių tyrimuose kirčio atitraukimas žodžio pradžios kryptimi vadinamas kirčio atitraukimu (*LTCh* 2004: 325–327). Jei kirtis atitraukiamas nuo trumpos galūnės (pvz.: *juoda, tyliu, žmona*), turimas sąlyginis kirčio atitraukimas. Visuotiniu kirčio atitraukimu laikomas kirčio atkėlimas tiek nuo trumpos, tiek nuo ilgos tvirtagalės galūnės (pvz.: *gyva, šakų*). Kirtis niekada neatitraukiamas nuo tvirtapradės galūnės ir nuo žodžio vidurio skiemenų, pvz.: *šakoms, pavėjus, keliōnė* (Zinkevičius 1994: 97). Pagal kirčio atitraukimo pobūdį skiriamas žemaitiškas ir aukštaitiškas kirčio atitraukimas. Žemaičiai, atitraukdami kirtį, menkesnę jo dalį palieka galūnėje, o stipresnę perkelia į pirmąjį žodžio skiemenį, skirtingai negu aukštaičiai, kurie atitraukia visą kirtį ir tik į priešpaskutinį skiemenį, plg.: *pavàžà* (žemaitiškas kirčio atitraukimas) – *pavàža* (aukštaitiškas kirčio atitraukimas, žr. Zinkevičius 1994: 97). Dėl išlikusio šalutinio kirčio galūnėje žemaičiai nesunkiai gali nustatyti bk kirčio vietą, o kirčio atitraukimo zonoje gyvenantiems aukštaičiams sudėtingiau identifikuoti, kuris kirtis atitrauktas, o kuris – išlaikytas senovinis. Todėl aukštaičių, kalbančių bk, kalboje gausu kirčiavimo variantų, kuriems netaikomas SF dėsnis ir kurie vartojami „be pastebimo dėsningumo“ (Zinkevičius 1966: 20).

Toliau straipsnyje bus kalbama tik apie aukštaičiams būdingą kirčiavimą, kuris aktualiausias vilniečių kalbos tyrimams, nes Vilniaus miestas yra rytų aukštaičių vilniškių patarmės plote. Intensyviausias aukštaitiškas kirčio atitraukimas pastebimamas šiaurės vakarų Lietuvoje, einant pietryčių kryptimi visuotinis kirčio atitraukimas pereina į sąlyginį. Kirčio atitraukimo izoglosė kerta rytų aukštaičių uteniškių plotą, o rytų aukštaičių vilniškių, pietų aukštaičių ir vakarų aukštaičių kauniškių ploto visai nepaliečia (kirčio neatitraukimo zonai priskirtinas ir Vilniaus miestas, žr. žemėlapi *LTCh* 2004). Kirčio neatitraukiančioje zonoje SF dėsnis turėtų veikti be jokių išimčių, tačiau įvairių kirčio atitraukimo atvejų pasitaiko tiek pietinėse, tiek rytinėse patarmėse. Kirčio atitraukimo plitimas (pvz.: *aguonas, sijonus, šokius, diēna*) už kirčio atitraukimo zonos ribų tradiciškai siejamas su akūto ir cirkumflekso niveliacija (Zinkevičius 1966: 46–47), tačiau reprezentatyvių, paremtų ilgalaikę tos pačios erdvės stebėseną tyrimų dar nebuvo atlikta.

Atlikus pirminę SF dėsnio veikimo apžvalgą lietuvių kalbos plote galima teigti, kad: 1) SF dėsnis būdingas visoms lietuvių kalbos tarmėms ir atmainoms (pvz., miestų kalbai), tačiau jo veikimo intensyvumas nėra vienodas; 2) vilniečių kalboje, kaip ir kirčio atitraukimo neturinčiose patarmėse (rytų aukštaičių vilniškių,

pietų aukštaičių, vakarų aukštaičių kauniškių ir rytinių uteniškių plote), gausu SF dėsnio nepaisymo atvejų. Tolesnio kirčiavimo tyrimo ašimi pasirinktas SF dėsnio veikimas vilniečių kalboje. Straipsnio **tikslai** – nustatyti: 1) kaip dažnai vilniečių šnekamojoje kalboje vardažodžių kirtis neatitraukiamas į atrakcines galūnes; 2) ar vilniečių kalbos variantiškumas susijęs su išoriniais (socialiniais) veiksniais – amžiumi, lytimi, išsilavinimu; 3) vilniečių ir aukštaičių tarmių kirčiavimo sisteminį panašumą.

2.3. Vilniečių interviu: sociolingvistinių kintamųjų kodavimas

Interviu pradžioje informantams nebuvo žinoma, kad tyrimas skirtas Vilniaus kalbai: jiems tebedavo pasakoma, kad renkami vilniečių pasakojimai apie jų gimtąjį miestą. Kalbinio tyrimo tikslai visiems informantams būdavo atskleidžiami tik interviu pabaigoje. Vilniečių sociolingvistinį interviu sudaro trys dalys: 1) laisvasis pokalbis ((a) ir (b) dalys); 2) specialiai sukurtas išlaisvintų tekstų skaitymas; 3) specialiai sudarytų žodžių porų skaitymas; 4) laisvasis pokalbis ((c) dalis)¹². Pasirinkti kirčiavimo kintamieji buvo žymimi tik laisvojo pokalbio metu. Pagal kintantį kalbos kontrolės laipsnį galima išskirti tris laisvojo pokalbio stadijas, kurios buvo žymimos atskirais kodais:

- a) pokalbio pradžia (žymėta „1“) – informantas pasakoja apie save (tikėtina kontroliuojamoji kalba, nes dėl šalia esančio tyrėjo pokalbio pradžioje informantas gali jausti įtampą dėl diktofono ir nepažįstamo tyrėjo);
- b) pokalbio vidurys (žymėta „2“) – kalbama apie informanto asmeninį santykį su Vilniumi, vaikystės prisiminimus ir saugumą mieste (tikėtina spontaniška kalba, nes informantas jau apsipratęs su užduotimi ir pasakoja jam artimus dalykus, taigi veikiausiai yra labiau susitelkęs į turinį, o ne į raišką¹³);
- c) pokalbio pabaiga (žymėta „3“) – informanto apmąstymai apie vilniečių kalbos ir bk, vilniečių kalbos ir tarmių santykį (tikėtina galimai didesnė kalbos kontrolė, nes informantas ką tik būna perskaitęs specialiai paruoštą tekstą bei žodžių poras ir jam užsiminta, kad tyrimui taip pat aktualu ir vilniečių kalba).

Toks sąmoningas kalbos kontrolės kaitaliojimas pokalbio metu leidžia tirti bei palyginti vilniečių kirčiavimą tiek daugiau ar mažiau spontaniškoje, tiek kontroliuojamoje kalboje. Kalbinės raiškos kontrolė ir jos kitimas aptarti 3.1 skyriuje.

¹²Remiantis klasikine Williamo Labovo metodika, toks interviu modelis buvo sukurtas projekto „Kalba Vilnius: Vilniaus kalbos vaidmuo šiuolaikinėje Lietuvoje“ (2010 m.) metu. Plačiau žr. Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012.

¹³Teigiama, kad kuo labiau informantai įsijaučia į pasakojimo turinį, tuo mažiau yra veikiami įtampos dėl šalia esančio tyrėjo (Labov 1968).

Tyrimas atliktas naudojantis kalbos elementų analizės programa CLAN: su šia programa išrašyti ir su garso įrašu laiko žymomis susieti vilniečių interviu, atrinkti iš duomenų bazės „Kalba Vilnius“, išrašuose sukoduoti kirčiavimo variantai ir galiausiai atlikta automatinė kodų paieška. Koduotos šios atrakcinės vardažodžių galūnės: 1) vns. vardininkas su *-a*; 2) vns. įnagininkas be *-mi*; 3) vns. vietininkas su *-e*; 4) dgs. galininkas. Jei informantas šias formas sukirčiuodavo galūnėje, joms būdavo priskiriamas kodas *g* (pvz.: dalykus*g1* „kirčiuota galūnė, pokalbio pradžia“); jei sukirčiuodavo priešpaskutinį tvirtagalį ar trumpą skiemenį, žymima *k* (pvz.: pietusk*2* „kirčiuotas priešpaskutinis skienuo, pokalbio vidurys“); jei sukirčiuodavo trečią ar tolesnį nuo galo skiemenį, žymima *k3*, *k4* ir t. t. (pvz.: produktusk*33* „kirčiuotas trečias nuo galo skienuo, pokalbio pabaiga“). Sociolingvistiniais kintamaisiais žymėti ir hiperkorekcijos atvejai (plačiau žr. 3.1 skyrių), kai kirtis nukeliamas į galūnę iš priešpaskutinio akūtinio skiemens – tokie žodžiai žymėti kodu *ng* (pvz.: žvėryng*1* „kirčiuota galūnė, einanti po akūtinio skiemens; pokalbio pradžia“). Tokiu būdu į tyrimo lauką pateko kirčiuotos atrakcinės galūnės ir trejopi kirčio šokinėjimo atvejai: 1) kirčio atitraukimas iš atrakcinės galūnės į priešpaskutinį skiemenį (*k* kodas); 2) kirčio atitraukimas iš atrakcinės galūnės į trečią ir tolesnį nuo galo skiemenį¹⁴ (*k3*, *k4* ir t. t. kodai); 3) kirčio nukėlimas (iš akūtinės penultimos į galūnę, *ng* kodas).

Lingvistinių variantų skaičius viename pokalbyje įvairavo nuo 28 iki 157 variantų (vienam informantui tenka vidutiniškai 75 sociolingvistiniai variantai). Iš viso tyrime sukoduota ~2240 sociolingvistinių kintamųjų variantų.

Vardažodžių kodavimas vyko dviem etapais. Pirmiausia buvo koduojami visi dviskiemeniai ir daugiaskiemeniai (tiek savi, tiek svetimi) vardažodžiai su atrakcinėmis galūnėmis. Antrajame kodavimo etape buvo eliminuoti dažnai besikartojantys žodžiai, kurie pasirodė neturintys kirčiavimo variantų ir todėl sociolingvistiniais kintamaisiais nelaikytini: visais atvejais jie turėjo kirčiuotas atrakcines galūnes ir buvo žymimi kodu *g* (plačiau žr. 2.4 skyrių). Fiksuojant variantus, dažnai besikartojančių žodžių (pvz.: *mieste*, *kalba*, *žodžiu*, *sode*, *Kaune* ir t. t.) skaičiuoti trys pirmieji atvejai, o jei jų kodas skyrėsi (pvz.: *klubeg* ir *klubek*, *vilniečiusg* ir *vilniečiusk*), skaičiuoti pirmieji trys atskiro tipo atvejai. Visi rasti vartosenos atvejai (procentais) – tiek vienodai kirčiuojamų, tiek varijuojančio kirčiavimo vardažodžių – pateikti 2 lentelėje. Skiltyje „Kirtis galūnėje“ nurodytas kirčiuotų atrakcinių galūnių procentas (atvejai, kai SF dėsnis veikia), o skiltyje „Kirtis

¹⁴Kirčio šokinėjimas žodžio kamiene dar vadinamas kirčio perkėlimu (Pupkis 1980). Kirčio perkėlimo atvejams taip pat priskiriamas daugiaskiemenių, dažniausiai tarptautinių, žodžių, kuriuos linkstama kirčiuoti pastoviai, kirčiavimas, pvz.: *kilōmetrus*, *autōbusu*.

kamiene“ – atvejai, kai kirčiuojamas prieš atrakcines galūnes esantis kamieno skiemuo (SF dėsnis neveikia).

2 lentelė. Vilniečių kalbos vardažodžių kirčiavimas: SF dėsnio veikimas (bendri rezultatai procentais)

Informantų amžiaus grupės	Visi vardažodžiai		Vardažodžiai, kurių kirčiavimas varijuoja	
	Kirtis galūnėje (%)	Kirtis kamiene (%)	Kirtis galūnėje (%)	Kirtis kamiene (%)
18–24 m.	68	32	60	40
25–34 m.	67	33	59	41
35–44 m.	65	35	56	44
45–54 m.	72	28	66	34
55+ m.	49	51	40	60
Bendras vidurkis	64	36	56	44

Palyginus visus vardažodžių linksnius su atrakcinėmis galūnėmis ir varijuojančio kirčiavimo žodžių atitinkamus linksnius, galūninio kirčiavimo (pagal SF dėsnį) daugiau yra pirmoje (visų vardažodžių) grupėje: beveik 2/3 (64 %) kirčiuojami galūnėje, maždaug 1/3 (36 %) – kamiene. Tuo tarpu varijuojančio kirčiavimo vardažodžių grupėje kirčiuotos atrakcinės galūnės sudaro šiek tiek daugiau nei pusę (56 %) visų atvejų, vardažodžiai su nekirčiuotomis atrakcinėmis galūnėmis – 44 %. Tolesniame etape analizuoti tik socialiai galimai reikšmingi varijuojančio kirčiavimo vardažodžiai.

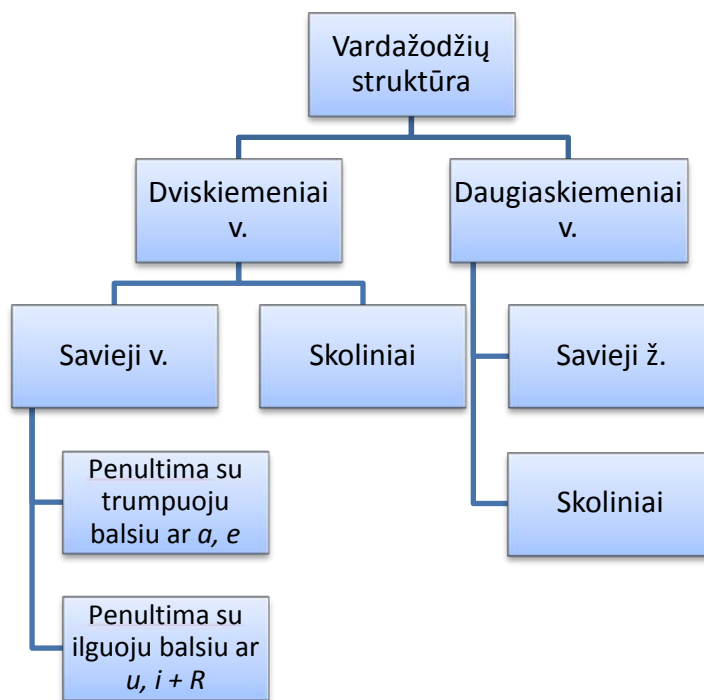
2.4. Kirčiavimo variantai ir vardažodžių struktūra

Norint kiek įmanoma objektyviau atskirti vienodai kirčiuojamus vardažodžius nuo varijuojančio kirčiavimo vardažodžių, visi tyrimo lauke atsidūrę vardažodžiai (turintys atrakcines galūnes) buvo suklasifikuoti pagal du kriterijus:

- 1) darybos, nes žodžio kirčio vietą paprastai lemia „darybos formanto akcentinės savybės“ (Stundžia 2014: 62),
- 2) kilmės, nes svetimžodžių kirčiavimas ne toks įvairus (kaip savų žodžių) ir lengviau paaiškinamas – jiems būdingos stipriosios šaknys (Stundžia 2014: 64).

Pagal darybos kriterijų vardažodžiai skyla į dviskiemenius ir daugiaskiemenius, o pagal kilmę – į savus žodžius ir skolinius. Vietovardžių linksniai su atrakcinėmis galūnėmis taip pat įtraukti į tyrimą. Eliminuoti tik kasdienėje kalboje reti vietovardžiai, pvz.: *Bahreinù*, *Singapūrè*, *Kuveitè*. Atkreiptinas dėmesys, kad dviskiemeniai savos kilmės žodžiai kirčiavimo požiūriu taip pat nėra vienalyčiai – juos galima grupuoti pagal

penultimos priegaidę. Taigi vardažodžių klasifikacija pagal aukščiau nurodytus kriterijus atrodo taip:

1 schema. Akcentinė vardažodžių klasifikacija

Be abejo, ši klasifikacija pagal vardažodžių darybą ir kilmę neatspindi kalbos vartotojų nuostatų – kalbėdami gimtąja kalba vartotojai neanalizuoja priegaidžių ir nedėlioja kirčių tikslingai. Tačiau vardažodžių su atrakcinėmis galūnėmis kirčiavimo stebėseną leidžia suklasifikuoti žodžius pagal jų garsinę struktūrą. Pirmiausia išsiskiria savieji dviskiemeniai vardažodžiai, kuriuos visi informantai kirčiavo vienodai, t. y. tyrimo metu neužfiksuota jų kirčiavimo variantų. Šių vardažodžių penultimos centrą sudaro: 1) balsiai *a, e, i, u* (pvz.: *mažùs, švarà, retù, šnekà, miškè, minià, durìs*); 2) dvibalsiai su pirmuoju dėmeniu *a, e* (pvz.: *kaità, šeimà, draugùs, laukùs*); 3) mišrieji dvigarsiai *a, e + R* (pvz.: *darbè, kalbà, vertù*). Reikėtų atkreipti dėmesį, kad šios grupės žodžiai yra dviskiemeniai (daugiaskiemenių vardažodžių paradigmos atsiranda kirčiavimo variantų, pvz.: *šakutè/šakùte, kitakalbìus/kitakalbìus*), savi ir paprastos garsinės struktūros, t. y. žodžio viduryje nėra susidariusių priebalsių samplaikų, kurios gali trukdyti kirčiui nušokti į galūnę, pvz.: *raktù/ràktu, braškès/brāškes* (žr. Mikulėnienė 1992: 78). Žvelgiant iš tyrėjo pozicijų, šių vardažodžių priegaidė yra aiškiai suvokiama. Savieji dviskiemeniai vardažodžiai, kurių penultimos centrą sudaro trumpieji balsiai ar *a, e* ir kurie neturi kirčiavimo variantų, iš tolesnio tyrimo eliminuoti.

Visų kitų schemoje išskirtų grupių vardažodžiai, turintys kirčiavimo variantų, yra šio straipsnio tyrimo

objektas:

1. Dviskiemeniai savieji vardažodžiai, kurių penultimos centrą sudaro ilgieji balsiai ar mišrieji dvigarsiai *i, u + R*, pvz.: *kiemè/kième, linksniùs/liñksnius, būdù/būdu, sklypè/sklype, sodè/sóde, šimtù/šimtu*¹⁵. Dviskiemeniai paprasti vardažodžiai dažniausiai esti 4-osios ir 2-osios kirčiuotės (žr. Stundžia 2014: 64), taigi šios grupės vardažodžius SF dėsnis itin veikia.
2. Daugiaskiemeniai savieji vardažodžiai, pvz.: *būreliùs/būrėlius, daikčiukùs/daikčiūkus, dalykùs/dalykus, auksinès/auksines, trilitriniùs/trilitrinius, uždegimù/uždegimu*. Nors daugelio jų penultima yra trumpa (kirtis nesunkiai nustatomas), tačiau šios grupės žodžiai neretai iš kilnojamojo kirčiavimo pereina į pastovaus kirčiavimo paradigmą. Toks kirčiavimo polinkis pastebimas kirčio neatitraukiančiose tarmėse ir lietuvių dialektologijoje siejamas arba su slavų kalbų įtaka (pakraštiniuose rytų aukštaičių vilniškių, pietų aukštaičių šnektose, žr. Zinkevičius 1966: 31; Mikulėnienė 1993: 96; 1995: 450; Grumadienė 1994: 101–104), arba laikomas sąlyginio kirčio atitraukimo užuomazgomis (rytų aukštaičių uteniškių plote, žr. Markevičienė 1999: 16). Vis dėlto slavų kalbų įtaka gali tik paspartinti tai, kas lietuvių kalbos sistemai būdinga. Jau A. Martine (1963: 559) pastebėjo, kad ilgiems lietuvių kalbos žodžiams būdingas daktilinis kirčiavimas (kirčiuojama trečiame nuo galo skiemenyje), o jo mintį išplėtojo V. Karosienės ir A. Girdenio tyrimai, kurie nustatė, kad „lietuvių kalba (...) vengia didelės nekirčiuotų skiemenų sankaupos: ilgėjant žodžiams, kirtis tarsi slenka į jų vidurį“ (Karosienė, Girdenis 1990: 41). Galima teigti, kad ši tendencija būdinga visoms lietuvių kalbos atmainoms, įskaitant ir tarmes, kuriose atitraukiant kirtį nyksta vyriškojo kirčiavimo (kirčiuojama galiniame skiemenyje) ir plinta moteriškojo kirčiavimo (kirčiuojama priešpaskutiniame skiemenyje) modelis.
3. Dviskiemeniai skoliniai, pvz.: *jogà/jóga, chorè/chóre, centrè/ceñtre, scenà/scéna, Rygà/Rýga*. Skolinių kirčiavimą kalbininkai apibūdina kaip „lengviau paaiškinamą“ (žr. Stundžia 2014: 64) negu savų žodžių, nes saviesiems vardažodžiams būdingos tiek stipriosios, tiek silpnosios šaknys, o skolintai leksikai – dažniausiai stipriosios šaknys, kurios lemia 1-ąją arba 2-ąją kirčiuotę (priklauso nuo penultimos kiekybės). Vis dėlto pastebima, kad nelietuviška leksika dažniau kirčiuojama nesilaikant kodifikuotų bk normų (žr. Grumadienė 1988: 144) dėl jai būdingo uždarumo¹⁶ ir dėl

¹⁵Net ir pavieniai sporadiški kirčiavimo atvejai (pvz.: *mamà/máma, kartùs/kařtus, mokyklà/mokýkla*) įtraukti į tyrimą.

¹⁶Vaicekauskienė pastebi, kad skolinti žodžiai gali sudaryti savitais požymiais išsiskiriantį uždarą posistemį: „Kalbų kontaktų teorijoje, kalbant apie poveikį besiskolinančios kalbos sistemai, teigiama, kad morfosintaksinių ir fonologinių kalbos struktūros pakitimų dėl svetimų kalbos poveikio atsiranda itin retai; be to, net jei naujų požymių ir pasiskolinama, jie paprastai apsiriboja svetimžodžių posistemiu“ (Vaicekauskienė 2007: 188, ten pat žr. Haugen 1969: 405–406; Källström 1995: 290; Karaliūnas 1997: 367–368).

sunkiau identifikuojamos penultimos kiekybės bei priegaidės.

4. Daugiaskiemieniai skoliniai, pvz.; *dokumentùs/dokumeñtus, balkonù/balkónu, kolegà/kolèga, perspektyvàs/perspektývas, komentarùs/komentárus, Europà/Európa, Leningradè/Leningráde, Kaliningradè/Kaliningráde, Balkanùs/Balkánus, Havajùs/Havájus*. Kadangi skoliniams būdingi stiprieji kamieniai, kirčio vietą turėtų nulemti baigmenų (priesagų) akcentinės savybės. Tačiau šioje vardažodžių grupėje taip pat pastebimas vyriškojo akcentuacijos modelio nykimas ir moteriškojo akcentuacijos modelio plitimas. Kirčio neatitraukiančiose tarmėse (rytų aukštaičių vilniškių, uteniškių, pietų aukštaičių plote) naujus į tarmę atėjusius daugiaskiemenius žodžius linkstama kirčiuoti toje morfemoje, kuri gauna kirtį žodį linksniuojant ar kaitant, pvz.: *valandà* → *vālanda* (nes *vālandą, vālandai...*), *pamokà* → *pāmoka* (nes *pāmoką, pāmokas...*). Tai vadinamasis koloninis kirčiavimas, siejamas su trūkinėjančiu ryšiu tarp kirčio vietos bei priegaidės, kurį gali paskatinti slavų kalbų artumas (Leskauskaitė 2004: 121; Tuomienė 2004: 143; Urbanavičienė 2010: 177–178). Vilniečių kalbai būdingi tie patys kirčiavimo dėsniumai, kaip ir kirčio neatitraukiančioms tarmėms.

Be tarmių (daugiausia rytų ir pietų aukštaičių, nes jos supa Vilniaus miestą) vilniečių kalba patiria konvergencinį bk poveikį. Vis dėlto šiame straipsnyje vilniečių kalbos kirčiavimas tiriamas kaip atskira sistema, kiek įmanoma vengiant lyginimo su kodifikuotu lietuvių kalbos variantu ir didesnę ar mažesnę SF dėsnio veikimą vertinant ne kaip nutolinimą nuo bk normų, o kaip natūralų, vilniečiams būdingą sociolingvistinį faktą.

3. Tyrimo rezultatai

3.1. Kalbinės raiškos kontrolė

Tyrimo metu stebėtas kalbinės raiškos kontrolės kitimas (žr. 3 lentelę). Fiksuoti skirtingų amžiaus grupių informantų tiriamų formų su atrakcinėmis galūnėmis kamieninio (*k1, k2, k3*) ir galūninio (*g1, g2, g3*) kirčiavimo atvejai (procentais), rasti skirtingose pokalbio stadijose: pradžioje (kontroliuojamoji kalba – kodai *g1, k1, k31...*), viduryje (spontaniška kalba – kodai *g2, k2, k32...*) ir pabaigoje (kontroliuojamoji kalba – kodai *g3, k3, k33...*). Skaičiuoti visi *k* kodų atvejai – tiek dviskiemeniai (kiemusk1, butuk2, miestusk3 ir t. t.), tiek daugiaskiemieniai (pvz.: automobiliuk1, aplinkiniusk2, dokumentusk32, prospektesk33 ir t. t.) vardažodžiai.

Duomenys rodo, kad daugiausia formų su atrakinėmis galūnėmis užfiksuota spontaniškoje pokalbio dalyje, kai informantai kalbėjo apie savo vaikystės Vilnių, dalijosi prisiminimais. Viena vertus, variantų gausą galėjo lemti trukmė – ši interviu dalis buvo ilgiausia, kita vertus, spontaniškame kalbos sraute išlieka visi komunikacijai reikalingi linksniai, o įsijungus kontrolės mechanizmams linksniai su atrakinėmis galūnėmis (vns. įnagininkas, vietininkas, dgs. galininkas) gali būti pakeisti akcentuacijos požiūriu neutraliais linksniais (vardininku), pvz.:

Tyr. *O tėvai Jūsų kur gimė?*

Inf. *Mama eee... Molėtų rajonas. O tėvukas – Utenos rajonas, Kalėkio kaimas.*

3 lentelė. Kalbinės raiškos kontrolės dinamika (procentais)

Amžiaus grupė	Pokalbio stadijos					
	Pradžia, kontroliuojamoji k.		Vidurys, spontaniška k.		Pabaiga, kontroliuojamoji k.	
	g1 (%)	k1 (%)	g2 (%)	k2 (%)	g3 (%)	k3 (%)
18–24 m.	50	50	60	40	62	38
25–34 m.	61	39	56	44	63	37
35–44 m.	63	37	56	44	52	48
45–54 m.	71	29	62	38	68	32
55+ m.	50	50	38	62	52	48
Iš viso	60	40	53	47	60	40

Palyginus atrakcinių galūnių kirčiavimo polinkius skirtingų stilių kalboje, nustatyta, kad tarp kontroliuojamosios kalbos ir kirčiuotų galūnių bei spontaniškosios kalbos ir kirčiuotų kamieno skiemenų egzistuoja tiesioginė koreliacija (žr. 3 lentelę). Beveik visose amžiaus grupėse kontroliuojamoje kalboje kirčiuotų atrakcinių galūnių (kodai *g1*, *g2*, *g3*) procentas yra didesnis nei spontaniškoje kalboje (išskyrus 18–24 m. informantų spontanišką stilių). Apibendrinti rezultatai rodo, kad kontroliuojamoje kalboje 60 % vardažodžių su atrakinėmis galūnėmis kirčiuoti galūnėse, 40 % – kamiene, o spontaniškoje kalboje kirčiuotų atrakcinių galūnių procentas mažėja (53 % kirčiuojama galūnėse ir 47 % kamiene). Vadinasi, pokalbio pradžioje (dėl nepažįstamo tyrėjo) ir pabaigoje (dėl kalbinių tyrimo tikslų) informantai kontroliavo savo kalbinę raišką, artindami ją prie kodifikuotų bk standartų (matyt, remdamiesi mokyklose įdiegtomis normomis¹⁷).

¹⁷ Informantai pokalbiuose dažnai prisimena, kaip mokykloje buvo mokomi bk pagrindų. Plg. tarties mokymą: „Aš atsimenu [iš mokyklos laikų], buvo dvi merginos, kurios būdavo pastatomos [prieš klasę], ir mes klausomės, kaip reikia taisyklingai kalbėti, nes

Su informantų siekiu vartoti kuo daugiau prestižinių, į bk kodifikuotą kirčiavimą orientuotų normų sietinas hiperkorektinis kirčiavimas (šiam tyrimui žymimas kodu *ng*). Hiperkorekcijos atveju kirtis nukeliamas į galūnę ne tik iš trumpos ar cirkumfleksinės penultimos pagal SF dėsnį, bet ir iš akūtinės penultimos ar bet kokios kiekybės tolesnio nuo galo skiemens (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Kirčio hiperkorekcija vilniečių kalboje

Amžiaus grupė	Informantas	Kintamojo kodas	Vardažodžių hiperkorekcija
18–24 m.	21 m. garso režisierius	<i>ng2</i>	<i>jaunùs</i>
25–34 m.	27 m. rinkodaros specialistė	<i>ng2, ng3</i>	<i>klausimė, paprastù</i>
35–44 m.	37 m. odontologė 40 m. archeologė	<i>ng2</i> <i>ng2</i>	<i>bažnyčią</i> <i>Žvėrynė</i>

Grumadienė yra pastebėjusi, kad vilniečiai linksta kirčiuoti hiperkorektiškai ne pirmos, o trečios kirčiuotės vardažodžius (pvz.: *su storà, su rytù, su brangiù, kaulė, galvàs*), o hiperkorekcijos pagrindas yra priegaidžių supanašėjimas (Grumadienė 1988: 144–148). Mūsų tyrimu užfiksuota palyginti nedaug hiperkorekcijos atvejų, tačiau galima kelti hipotetines prielaidas, kad hiperkorekcija būdingesnė daugiaskiemeniams vardažodžiams, jaunesniems (21–40 m.) informantams ir dažniau aptinkama ne kontroliuojamoje, o spontaniškoje kalboje (kodas *ng2*).

3.2. SF dėsnio veikimas skirtingo amžiaus grupėse

Siekiant išryškinti SF dėsnio veikimą skirtingo amžiaus vilniečių kalboje (žr. 1 diagramą), informantai buvo suskirstyti į tris kartas: jaunesniąją (18–29 m.), vidurinę (30–49 m.) ir vyresniąją (nuo 50 m.). Procentiniai rezultatai (čia ir toliau nurodomas vidutinis procentas, t. y. procentų vidurkis grupėje) rodo, kad SF dėsnio veikimas susijęs su vilniečių amžiumi: 18–29 m. ir 30–49 m. amžiaus grupėse atitinkamai 58 % ir 63 % atrakinių galūnių kirčiuojama pagal SF dėsnį, o 42 % ir 37 % vardažodžių su atrakinėmis galūnėmis – atitraukiant kirtį į kamieną. Vyresniųjų informantų (nuo 50 m.) grupėje – atvirkščiai: daugiau atrakinių formų kirčiuojama kamiene (59 %) negu galūnėje (41 %).

į vieną iš tėvų būdavo iš Suvalkijos, ir jos kalbėdavo ta bendrine, nu nebendrine, ta [kalba] su suvalkietišku atspalviu tokiu, bet jau būdavo, į ką mes turim lygiuotis“ (37 m. odontologė).

1 diagrama. SF dėsnio veikimas skirtingų kartų vilniečių kalboje

Siekiant nustatyti, ar SF dėsnio veikimo skirtumai atskirose amžiaus grupėse yra statistiškai reikšmingi, buvo atlikta vienfaktorinė dispersinė analizė (ANOVA)¹⁸: statistiškai išlyginant nevienodą informantų skaičių amžiaus grupėje palyginti trijų kartų – jaunesniosios (18–29 m.), vidurinės (30–49 m.) ir vyresniosios (50+ m.) – atrakinių galūnių kirčiavimo procentai. Pastebėta, kad SF dėsnio veikimas reikšmingai susijęs su informantų amžiumi. *Post hoc* palyginimas naudojant *Tukey HSD* testą¹⁹ (žr. 5 lentelę) parodė, kad 50+ m. amžiaus grupėje SF dėsnio veikimo procentas ($41 \pm 10\%$) statistiškai reikšmingai skiriasi nuo 30–49 m. ($63 \pm 18\%$) ir nuo 18–29 m. ($58 \pm 11\%$) amžiaus grupių. Tačiau 30–49 m. ir 18–29 m. amžiaus grupėse SF dėsnio veikimas yra panašus, t. y. tarp vidurinės ir jaunesniosios kartos atrakinių galūnių kirčiavimo statistiškai reikšmingo skirtumo neužfiksuota.

---

¹⁸Šiame straipsnyje pateiktą statistinę analizę atliko projekto „Kalba Vilnius“ samdomas tyrėjas Kristijonas Vaicekuskas.

¹⁹ Pirmiausia atliekamas pagrindinis testas (ANOVA), vėliau, jei juo nustatomi skirtumai, atliekamas papildomas testas (*Tukey HSD*), kuris parodo, kurios konkrečios grupės skiriasi.

5 lentelė. SF dėsnio veikimas skirtingų kartų vilniečių kalboje (Post hoc palyginimas naudojant Tukey HSD testą)²⁰

Lyginamos grupės	Vidurkių skirtumas (%)	Statistinis skirtumo reikšmingumas
18–29 m. ir 30–49 m.	-5	<i>n. s.</i>
18–29 m. ir 50+ m.	17	*
30–49 m. ir 50+ m.	22	**

$F(2, 27) = 5,464, p = 0,010, \alpha = 0,05$.

Skirtingų kartų atracinių galūnių kirčiavimo palyginimas suponuoja kelias preliminarias išvadas:

- 1) tikėtina, kad tarp vyresniosios ir dviejų jaunesniųjų kartų eina takoskyra, skirianti greičiausiai dvi skirtingas fonologines sistemas, kurios ir lemia skirtingus kirčiavimo polinkius;
- 2) vyresniosios kartos (nuo 50 m.) informantai dažniau kirčiuoja ne atracines galūnes, o kamieną. Toks moteriškasis akcentuacijos modelis aptinkamas ir kirčio neatitraukiančiose tarmėse (rytų aukštaičių vilniškių, uteniškių, pietų aukštaičių plote), ypač daugiaskiemeniuose vardažodžiuose ir tuose dviskiemeniuose, kuriuose nėra ryškios priegaidžių opozicijos.
- 3) dviejų jaunesniųjų kartų (18–29 m. ir 30–49 m.) vilniečiams būdingas dažnesnis atracinių galūnių kirčiavimas gali būti siejamas su didesne prestižinės kalbos atmainos – bk – įtaka. Tikėtina, jog regioniniai kalbos variantai vidurinės ir jaunesnės kartos vilniečiams daro mažesnę įtaką.

3.3. Skirtingų kartų vilniečių kalbos santykis su tarmėmis

Siekiant nustatyti, kodėl vyresniosios kartos informantų kalboje SF dėsnio veikimas silpnesnis negu jaunesniosios ir vidurinės kartos kalboje, atlikta 50+ m. amžiaus informantų sociodemografinių duomenų analizė. Šiame straipsnyje slavų kalbų įtaka vilniečių kirčiavimui nebus tirama²¹ – tai galėtų būti atskiro tyrimo tema. Neabejotina, kad iš lietuviškų šeimų kilę vyresnieji informantai yra patyrę ir tarmių įtaką (žr. 6

²⁰ Lentelės skiltyje „Vidurkių skirtumas“ pateikiami skirtumą iliustruojantys skaičiai: kuo didesnė skaičiaus reikšmė, tuo didesnis atotrūkis skiria lyginamas grupes pagal kirčiuotų galūnių vidurkį. Skiltyje „Statistinis skirtumo reikšmingumas“ sutrumpinimas *n. s.* reiškia, kad „nėra statistiškai reikšmingo skirtumo“, ženklas* rodo $p < 0,05$ lygmeniu, o ženklas** reikšmingesniu, $p < 0,01$ lygmeniu, statistiškai reikšmingus skirtumus.

²¹ Vilniuje funkcionuoja įvairios slavų kalbų atmainos, tebėra gyvos jų interferencijos formos. Plg. informantų liudijimus: „[Aš] augęs ir tarp rusų, ir tarp lenkų, baltarusių ir visokių žydų – kieme ko nori buvo“ (43 m. dažytojas) „Man nėra problemų užkalbėti (*prabilti*) rusiškai ar lenkiškai, (...) angliškai jau sudėtingiau. (...) [Vaikystėje kieme kalbėdavau] su lietuviu lietuviškai, su rusu – rusiškai, su lenku – lenkiškai“ (62 m. treneris). Meilutė Ramonienė (2009: 73) teigia, kad „Lietuvos sostinė yra margiausia savo gyventojų tautine sudėtimi iš visų Lietuvos miestų“.

lentele): visi informantai (išskyrus 72 m. restauratorę) yra pirmosios kartos vilniečiai²², o jų tėvai daugiausia yra kilę iš rytų aukštaičių ploto (plg. *LKE* 2008:352).

6 lentelė. Vyresniosios kartos informantų sociodemografiniai duomenys

Informantas	Motinos gimimo vieta	Tėvo gimimo vieta	Tėvų kilmė
52 m. ekonomistas, direktorius	Radviliškio r.	Žemaitija	Aukštaitija–Žemaitija
55 m. automechanikas	Molėtų r.	Utenos r.	Aukštaitija
62 m. elektronikas	Širvintų r.	Ignalinos r.	Aukštaitija
62 m. treneris-administratorius	Kelmės r.	Molėtų r.	Žemaitija–Aukštaitija
65 m. inžinierė-konstruktorė	Kauno m.	nežinoma	kaunietė
70 m. muzikologė	Varėnos r.	Ignalinos r.	Aukštaitija
72 m. restauratorė	Vilniaus m.	Vilniaus m.	vilnietė

Naujausiuose geolingvistikos tyrimuose (*XXI a. pr. lietuvių tarmės* 2014: 260–262) išskirtos šešios šiuo metu Lietuvoje besiformuojančios regioninės kalbos atmainos, vadinamieji *regiolektai*²³: žemaičių (traukos centras – Telšiai), pietinių vakarų aukštaičių (Marijampolė), vakarų aukštaičių šiauliškių (Šiauliai), rytinių rytų aukštaičių (Utena), vakarinių rytų aukštaičių (Panevėžys) ir pietų aukštaičių (Alytus)²⁴. Tyrėjai pabrėžia, kad aplink didžiuosius šalies miestus – Vilnių ir Klaipėdą – formuojasi jau nebe regiolektai, o „urbanizuotos teritorijos“ su „tam tikrais regioniniais kalbos variantais“ (*XXI a. pr. lietuvių tarmės* 2014: 258–259), t. y. išryškinama didesnė bk ir mažesnė tarmių įtaka. Jei regionų miestus galima laikyti regioninės kalbos reprezentantais, tai to paties negalima pasakyti apie didmiesčius, kuriuose juntamos labai įvairių regioninių arealų įtakos ir kurios „gali lemti daug sudėtingesnę kalbos variantiškumo raidą, struktūrą ir sanklodą“ (Aliūkaitė 2014).

Naujieji urbanolektiniai dariniai dar tik pradėti išsamiau tirti. Kaip viena būdingiausių Vilniaus kalbos

²²Daugiau nei pusė (55 %) dabartinių vilniečių yra gimę ne Vilniuje (Ramonienė 2009: 73). Šis vilniečių mobilumo procentas beveik nekinta, plg.: 1897 m. duomenimis atvykėliai sudarė 53 % (Vaitekūnas 2006). Tokia miesto demografinės padėties specifika apsunkina antros ir vėlesnių kartų vilniečių paiešką.

²³Terminą *regiolektas* pasiūlė olandų dialektologas Cornelis Hoppenbrouwersas (Hoppenbrouwers 1987: 286). Jį galima tapatinti su lietuvių kalbotyroje vartojamais terminais *pusiau tarminė kalba* (Pupkis 2005), *tarpdialektinė kalba* (LKE 2008: 352) arba *idiolektas* (Kalėdienė 2011). Plg.: „Pusiau tarminė kalba turi visus (arba beveik visus) struktūrinius lygmenis ir nuo tarminės kalbos skiriasi didesniu subendrinimo (standartizavimo) laipsniu. (...) Pusiau tarminė kalba vartojama platesnėje erdvėje nei tarmių kalba, be to, prestižiškesnė už tarmes ir vartojama oficialesnėse kalbinėse situacijose“ (Pupkis 2005: 28).

²⁴Pupkis (2005: 27) yra išskyręs keturias pusiau tarminės kalbos atšakas: žemaitiškoji, dzūkaiškoji (pietinių dzūkų), vakarietiškoji ir aukštaitiškoji (rytietiškoji).

ypatybių išskiriamas vilniečių polinkis trumpinti ilguosius nekirčiuotus balsius (pvz.: *budingas* ~ *būdingas*, *póžiuris* ~ *póžiūris*, plg. *LKE* 2008: 352) ir ilginti trumpuosius kirčiuotus balsius – tiek kamiene (pvz.: *bendri.ja*, *didžiū.lė*, *dokú.mentus*), tiek galūnėje (pvz.: *metú.*, *galí.*, plg. Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012: 8). Naujausi lyginamieji Daivos Aliūkaitės tyrimai rodo, kad vilniečių „trumpinimo polinkis per beveik 40 metų įsitvirtino ryškesniu laipsniu“ (Aliūkaitė 2014): tokia išvada daroma palyginus 1976–1977 m. Grumadienės (1989: 294) atlikto vilniečių balsių trumpinimo rezultatus.

Nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas iki trumpųjų ar pusilgių bei kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas yra būdingas didesnei daliai aukštaičių tarmių (Zinkevičius 1966: 107–110). Nuoseklus balsių trumpinimas nekirčiuotose pozicijose ir ilginimas kirčiuotose pozicijose lemia, kad tradicinę ilgųjų ir trumpųjų balsių priešpriešą keičia kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių opozicija, pvz.: *í.ma* – *imú.*, *bú.tus* – *butú.s* (plg. Pupkis 2005: 110; Kalėdienė 2011). Tai vadinamoji „rytietiško“ tipo balsių sistema (jai priešinamas „vakarietiškas“ tipas, kai ilgųjų ir trumpųjų balsių opozicija grindžiama įtempimu, t. y. kokybe, žr. Kalėdienė 2011: 46), kurią galima įžvelgti ir vilniečių balsių sistemoje. Balsių kiekybiniai pakitimai, kaip teigiama, suponuoja kirčiavimo sistemos pokyčius (Grumadienė, Stundžia 1987: 98), kurie gali lemti priegaidės susilpnėjimą ir kirčio atitraukimą iš atrakcinių galūnių – tai ypač pastebima vyresniųjų informantų (nuo 50 m.) amžiaus grupėje, pvz.: *ceñtre*, *grótas*, *kiéme*, *sóde*, *tiésa*, *kontóra*, *minútes*, *panoráma*, *rajóne*, *kapeíkás*, *vazónus*, *vestúves* ir t. t. Balsių kiekybės, o kartu ir visos fonologinės sistemos pokyčiai gali lemti ir didesnę kalbos faktų variantiškumą, plg.: *butè/búte*, *kartùs/kartus*, *miestùs/miéstus*, *žiemà/žiéma* ir kt. Vokalizmo ir kirčiavimo pakitimai ypač išryškėja didmiesčio kalbos kontinuume, kuriame susiduria skirtingos fonologinės (dialektų ir bk) sistemos. Vis dėlto vien balsių kiekybiniai pokyčiai nepaaiškina vilniečių kirčiavimo kitimo, nes tyrimai rodo, kad vilniečių nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas ir kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas ryškėja, o SF dėsnio veikimas stiprėja (pagal anksčiau išdėstytą teoriją vietoj balsių opozicijos *ilgasis–trumpasis* stiprėjanti opozicija *kirčiuotas–nekirčiuotas* turėtų silpninti SF dėsnio veikimą).

Pagal tyrimo rezultatus, išryškinusius nevienodą SF dėsnio veikimą skirtingose vilniečių amžiaus grupėse, galime konstatuoti ir nevienodą vilniečių santykį su tarmėmis: vyresnioji karta (nuo 50 m.) ir dvi jaunesniosios kartos (18–29 m. ir 30–49 m.) skiriasi didesniu resp. mažesniu *standartizacijos* laipsniu, didesniu resp. mažesniu *tarminiu variantiškumu*. Akivaizdu, kad kalbos atmainų vertikalėje, išsidėsčiusioje tarp *dialekto* ir *bendrinės kalbos*, vyresniųjų (tiksliau – pirmosios kartos) vilniečių kalbos atmaina atsidurtų arčiau dialekto (sąlygiškai jį galima įvardyti kaip *pirmosios vilniečių kartos kalbos variantas*, turintis regioninės kalbos bruožų), o vidurinės ir jaunesniosios kartos vilniečių kalbos atmaina – arčiau bendrinės kalbos

(galima vadinti *Vilniaus urbanolektu*). Tikėtina, kad pirmosios kartos vilniečių kalboje SF dėsnio veikimas bus silpnesnis (dėl aukštaičių tarmės poveikio), o urbanolekte – stipresnis (dėl bk įtakos).

3.4. SF dėsnio veikimas skirtingų lyčių grupėse

SF dėsnio veikimas taip pat palygintas pagal lyties socialinį kintamąjį, atlikus t-testą nepriklausomoms imtims vyrų ir moterų kalboje. Nustatyta, kad moterys atrakcines galūnes kirčiuoja dažniau (64 ± 11 %) negu vyrai (49 ± 17 %), ir tas skirtumas statistiškai reikšmingas (žr. 7 lentelę).

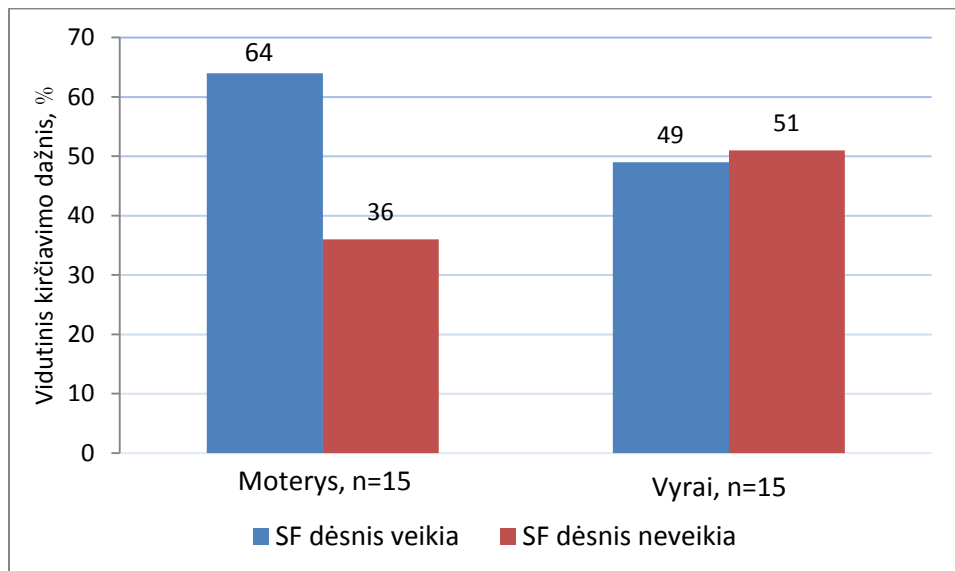
7 lentelė. SF dėsnio veikimas skirtingų lyčių grupėse

Lytis	Kirčiuotų atrakcinių galūnių vidurkis (%)	Standartinis nuokrypis (rezultatų nuokrypis nuo vidurkio, %)	Inf. skaičius ²⁵
Moteris	64	11	15
Vyras	49	17	15

$F(28) = 2,869, p = 0,008$

SF dėsnio veikimas vilniečių moterų kalboje stipresnis negu vyrų. Galima teigti, kad vilniečių moterų kirčiavimas artimesnis kodifikuotam bk kirčiavimui (žr. 2 diagramą). Kiti vilniečių kalbos fonetikos tyrimai patvirtina šią tendenciją: nutolimas nuo bk siejamas su vyriškąja lytimi – vyrų kalboje dukart dažniau ilginami kirčiuoti trumpieji balsiai, plg.: „Didesnis atotrūkis nuo bk ir didesnė tikimybė dažniau ilginti kirčiuotus trumpuosius balsius sietina su vyriškosios lyties kategorija“ (žr. Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012). Tarp moteriškosios lyties ir standartinių variantų egzistuojanti koreliacija paliudyta ir kitų sociolingvistų darbuose (plg. Chambers 1996: 221).

²⁵ Atkreiptinas dėmesys, jog iš pažiūros nedidelės imtys slepia daug didesnę kodų skaičių, nes viename pokalbyje gali būti sukoduoti vidutiniškai 75 sociolingvistiniai kintamieji. Tokiu būdu 15 informantų imtį gali sudaryti maždaug 1125 kodų.

2 diagrama. SF dėsnio veikimas skirtingų lyčių grupėse

3.4. SF dėsnio veikimas informantų statuso ir veiklos grupėse

Kadangi miestų kalbinės atmainos pasižymi ne teritorine, o socialine diferenciacija (Grumadienė 1979: 95), verta palyginti informantų kalbos variantiškumą pagal jų socialinius vaidmenis. Pagal statusą informantai buvo kategorizuoti į užimančius aukštą ir žemą statusą²⁶. Pagal veiklos pobūdį išskirtos dvi veiklos rūšys: tradicinė ir šiuolaikiška (žr. Vaicekauskienė 2010). Tradicinei veiklai priskirtini pramonės įmonių darbuotojai, o šiuolaikiškai veiklai – žinių įmonių ir paslaugų srities dirbantieji (žr. Pedersen 1994: 87–115). Informantų kategorizavimas pagal užimamą statusą ir atliekamą veiklą matyti 8 lentelėje.

8 lentelė. Informantų kategorizavimas pagal statusą ir veiklą

Statusas/Veikla	Tradicinė veikla	Šiuolaikiška veikla
Žemas statusas	23 m. šilumininkas	19 m. LEU studentė
	43 m. dažytojas	38 m. slaugytoja
	55 m. automechanikas	46 m. manikiūrininkė
	62 m. treneris-administratorius	62 m. elektronikas
Aukštas	24 m. ekonometrijos magistrantė	21 m. garso režisierius

²⁶ Socialinį statusą, pasak Roberto K. Merton (1996: 113), sudaro individo užimamų *statusų rinkinys*, t. y. jo profesija, kvalifikacija, pareigos, realiai atliekamų darbų charakteris, materialinė padėtis, politinė pakraipa, partinė ir profsąjungos padėtis, dalykiniai ryšiai, religija, šeimos padėtis, šeimos ryšiai ir kt. Šiame straipsnyje socialinis statusas visų pirma suprantamas kaip *pagrindinis statusas* (žr. Giddens 2005: 637), kuris lemia visuminę individo padėtį visuomenėje.

statusas	26 m. ekonomistė 27 m. fizikas 27 m. inžinierius-architektas 27 m. rinkodaros specialistė 28 m. vadybininkė 37 m. odontologė 47 m. inžinierė 52 m. ekonomistas direktorius 65 m. inžinierė-konstruktorė	21 m. VDA studentė 24 m. interneto dizaineris 34 m. fizikas mokslininkas 37 m. teisininkas 40 m. archeologė 40 m. NVO projektų vadovas 47 m. istorikas, laisvai samdomas konsultantas 48 m. dailės istorikas 48 m. muzikologė 70 m. muzikologė 72 m. restauratorė
----------	---	---

Siekiant palyginti statuso bei veiklos įtaką atrakcinių galūnių kirčiavimui, buvo atlikta dvifaktorinė dispersinė analizė (ANOVA). Buvo nustatyti trys statistiškai reikšmingi faktoriai:

- 1) SF dėsnio veikimui reikšminga ($\alpha = 0,05$) **sąveika tarp statuso bei veiklos**, t. y. jų įtaka susijusi, statuso poveikis kirčiavimui skiriasi priklausomai nuo veiklos tipo²⁷: silpniausias SF dėsnio veikimas nustatytas žemą socialinį statusą užimančių tradicinių pramonės šakų atstovų (pvz.: dažytojo, automechaniko, šilumininko) kalboje;
- 2) reikšminga **statuso** įtaka SF dėsnio veikimui²⁸: žemą statusą turinčių informantų kalboje SF dėsnio veikimas (ir prestižinės kalbos atmainos – bk – įtaka) silpnesnis nei aukšto statuso informantų kalboje (atitinkamai 45 % ir 60 % kirčiuotų atrakcinių galūnių);
- 3) reikšminga **veiklos** įtaka SF dėsnio veikimui²⁹: tradicinę veiklą plėtojančių informantų kalboje SF dėsnio veikimas silpnesnis nei šiuolaikiška veikla užsiimančių informantų kalboje (atitinkamai 45 % ir 60 % kirčiuotų atrakcinių galūnių).

Taigi informantų užimamas statusas ir plėtojama veikla daro reikšmingą įtaką jų kirčiavimo polinkiams. Analizė pagal statusą ir veiklą parodė (žr. 9 lentelę), kad vidutinis atrakcinių galūnių kirčiavimo procentas buvo reikšmingai didesnis šiuolaikinės veiklos grupėje palyginus su tradicinės veiklos grupe, kai statusas buvo žemas, bet skirtumo tarp veiklų nebuvo, kai statusas buvo aukštas (žr. 3 diagramą).

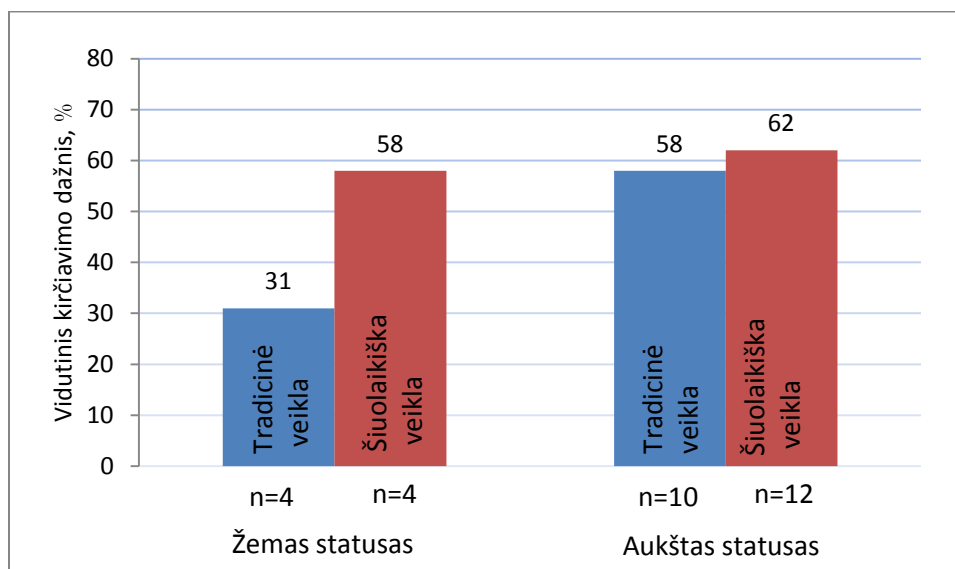
²⁷ $F(1, 26) = 4,318, p = 0,048$

²⁸ $F(1, 26) = 7,738, p = 0,01$

²⁹ $F(1, 26) = 7,688, p = 0,01$

9 lentelė. SF dėsnio veikimas skirtingo statuso ir veiklos grupėse

Statusas	Veikla	Vidurkis (%)	Standartinis nuokrypis (%)	Statistinis skirtumo reikšmingumas ³⁰	Imtis
Žemas statusas	Tradicinė	31	9	**	4
	Šiuolaikiška	58	21		4
	Iš viso	45	21		8
Aukštas statusas	Tradicinė	58	10	n. s.	10
	Šiuolaikiška	62	15		12
	Iš viso	60	13		22

3 diagrama. SF dėsnio veikimas skirtingo statuso ir veiklos grupėse

Aukšto statuso grupėje skirtumas tarp tradicinę ir šiuolaikišką veiklą plėtojančių informantų kirčiavimo statistiškai nereikšmingas, t. y. nesiskiria tiek vidurinėsios grandies pramonės įmonių vadovų (plg.: architekto, inžinieriaus, vadybininko, fiziko), tiek vidurinėsios grandies žinių įmonių vadovų (plg.: teisininko, dailės istoriko, archeologo, mokslininko) kirčiavimo polinkiai. Skirtumas tarp skirtingų veiklų atstovų kirčiavimo labiausiai išryškėja tik žemo statuso grupėje: paslaugų srities dirbantieji (plg.: slaugytoja, manikiūrininkė) beveik dvigubai dažniau kirčiuoja atrakcines galūnes nei pramonės įmonių darbuotojai (plg.: dažytojas, automechanikas, šilumininkas). Gali būti, kad tai susiję su paslaugų sferos specifika: dalykiniam bendravimui su nepažįstamais žmonėmis tinkamiausia laikoma standartinė kalbos atmaina – bk.

³⁰ Ženklas ** rodo $p < 0,01$ lygmeniu statistiškai reikšmingą skirtumą, sutrumpinimas n. s. reiškia, kad „nėra statistiškai reikšmingo skirtumo“.

Žemo statuso šiuolaikine veikla užsiimančių informantų didesnę atrakcinių galūnių kirčiavimo procentą galėtų lemti šiuolaikinės veiklos suformuoti kalbiniai įgūdžiai: kalbinė situacija (kalbama su nepažįstamu tyrėju) ir kuo aukštesnio socialinio statuso siekis verčia informantą demonstruoti savo kalbinę kompetenciją³¹, t. y. pokalbiui rinktis bk. Greičiausiai tokios kalbėsenos/kirčiavimo motyvacija yra instrumentinė, o tikslas – utilitarinis (plg. Lambert 1972: 225), plg.: geresnės karjeros galimybės ir aukštesni profesiniai tikslai taip pat siejami su bk.

Tuo tarpu aukšto statuso grupėje informanto veikla jo kirčiavimo polinkiams didesnės įtakos nedaro – kirčiuotų atrakcinių galūnių procentas savaime palyginti aukštas. Didelė tikimybė, jog aukštai socialinėje hierarchijoje įsitvirtinęs ir karjerą padaręs vilnietis miesto kirčiavimo normas (ir apskritai Vilniaus kalbą) tapatina su standartinės bk normomis. Tai liudija metalingvistinės informantų pastabos apie Vilniaus kalbos ir bk santykį³² (dar žr. Vaicekauskienė, Čičirkaitė 2011). Be abejo, šios prielaidos tėra hipotetinės – jas reiktų verifikuoti atliekant tyrimus su didesnėmis imtimis.

4. Išvados

SF dėsnis būdingas visoms lietuvių kalbos tarmėms ir atmainoms, tačiau jo veikimo intensyvumas nėra vienodas. Tiek kirčio atitraukimo neturinčiose patarmėse (rytų aukštaičių vilniškių, pietų aukštaičių, vakarų aukštaičių kauniškių ir rytinių uteniškių plote), tiek vilniečių kalboje gausu SF dėsnio nepaisymo atvejų, kurie laikomi sąlyginio kirčio atitraukimo užuomazgomis arba siejami su patogesnio moteriškojo akcentuacijos modelio (kirčiuojama priešpaskutiniame skiemenyje) plitimu.

Pagal atrakcinių galūnių kirčiavimą vilniečių kalba nėra vienalytė. Takoskyra, skirianti skirtingus kirčiavimo polinkius turinčias amžiaus grupes (kurioms greičiausiai būdingos ir atskiros fonologinės sistemos, nes kirčiavimo pokyčius lemia kiekybiniai balsių pakitimai), eina tarp vyresniosios (nuo 50 m.) ir dviejų jaunesniųjų (18–29 m. ir 30–49 m.) kartų. Kalbos atmainų vertikalėje, išsidėsčiusioje tarp *dialekto* ir

---

³¹Kalbinės raiškos kontrolės tyrimas patvirtina šią hipotezę: nustatyta tiesioginė koreliacija tarp kontroliuojamo stiliaus ir dažnesnio kirčio atrakcinėse galūnėse, žr. 3.1 skyrių.

³²Plg.: „Bendrine lietuvių kalba ir kalbama [Vilniuje] (...), tik, aišku, su daug šiušlių visokių jinai yra realiam gyvenime“ (21 m. garso režisierius); „Vilnius man tai asocijuotusi su bendrine kalba, jeigu atsakant taip nuoširdžiai, kas viduj kyla“ (24 m. interneto dizaineris); „Vilniečiai bando būti panašūs į tą rašto dirbtinę kalbą“ (48 m. dailės istorikas). “Stengiamės literatūriškai, taisyklingai kalbėti“ (70 m. muzikologė); „Tai yra bendrinė kalba su daug skolinių“ (37 m. teisininkas).

bendrinės kalbos, vyresniosios vilniečių kartos kalbos variantas, turintis regioninės kalbos bruožų, atsidurtų arčiau dialekto, o vidurinės ir jaunesniosios kartos vilniečių kalbos variantas – arčiau bendrinės kalbos (jį galima vadinti *Vilniaus urbanolektu*). Vyresniosios kartos vilniečių kalboje 59 % vardažodžių su atrakinėmis galūnėmis kirčiuojami kamiene (SF dėsnis neveikia), o dviejų jaunesnių kartų kalboje – atvirksčiai: 58–63 % atrakinių galūnių kirčiuojama pagal SF dėsnį.

SF dėsnio silpnėjimą vilniečių kalboje sieti su nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimu ir kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimu nėra tikslu, nes su kirčiu susiję balsių kiekybiniai pokyčiai, kaip rodo naujausi Vilniaus kalbos tyrimai, ryškėja, o SF dėsnio veikimas stiprėja (vietoj balsių opozicijos *ilgasis–trumpasis* stiprėjanti opozicija *kirčiuotas–nekirčiuotas* turėtų silpninti SF dėsnio veikimą).

Tyrimas taip pat parodė informantų lyties, socialinio statuso ir plėtojamos veiklos statistiškai reikšmingą įtaką kirčiavimo polinkiams. Silpnesnis SF dėsnio veikimas sietinas su vyriškosios lyties kategorija, žemu socialiniu statusu ir tradicine (pramonės įmonių) veikla. Stipresnis SF dėsnio veikimas (arba Vilniaus urbanolektas, orientuotas į bk normas) sietinas su jaunesniąja ir vidurine karta, moteriškąją lytimi, aukštu socialiniu statusu ir šiuolaikiška (žinių įmonių, paslaugų sričių) veikla.

Padėka

Nuoširdžiai dėkoju doc. dr. Loretai Vaicekauskienei už informantų atranką ir mokslines diskusijas, sociologui Kristijonui Vaicekauskui – už statistinę duomenų analizę ir vertingas pastabas, taip pat doktorantei Ramunei Čičirkaitei – už konsultacijas CLAN programos klausimais.

Literatūros sąrašas

XXI a. pr. lietuvių tarmės 2014 – XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai): kolektyvinė monografija [sudarė D. Mikulėnienė ir V. Meiliūnaitė]. Vilnius: Briedis.

Aliūkaitė, D. 2014. Būdingųjų vilniečių tarties bruožų beiškant: 25–35 metų vilniečių balsių trumpinimo polinkiai. *Taikomoji kalbotyra* 6, <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2014/12/budingujuvilnieciu-tarties-bruožu-beieskant-25-35-metu-vilnieciu-balsiu-trumpinimo-polinkiai-2>.

- Čičirkaitė, R. 2014. Vilnietiško balsių ilginimo socialinė reikšmė. Moksleivių sąmoningųjų nuostatų tyrimas. *Taikomoji kalbotyra* 6, <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2014/12/vilnietisko-balsiu-ilginimo-socialinereiksme-moksleiviu-pasamoninguju-nuostatu-tyrimas>.
- Čičirkaitė, R. ir L. Vaicekauskienė. 2012. Balsių ilginimas kaip sociolingvistinė vilniečių tarties ypatybė. *Taikomoji kalbotyra* 1, <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2012/10/balsiu-ilginimas-kaip-sociolingvistine-vilnieciu-tarties-ypatybe>.
- Fortunatov, F. F. 1897. Kritičeskij razbor sočinenija G. K. Uljanova „Značeniija glagolnych osnov v litovsko-slavianskom jazyke“. *Sbornik otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti AN*, t. 64, nr. 11, 1–158.
- Giddens, A. 2005. *Sociologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
- Grinaveckienė, E. ir V. Vitkauskas. 1997. *Lietuvių tarmių tekstai 2: Vilniaus miesto senųjų gyventojų šneka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Grumadene, L. 1983. Sociolingvističeskoje issledovanije litovskoj reči korennych vilniuscev. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 23, 62–101.
- Grumadienė, L. 1979. Dėl sociolingvistinio Vilniaus lietuvių šnekamosios kalbos statuso. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 19, 93–99.
- Grumadienė, L. 1988. Sociolingvistinis vilniečių lietuvių kalbos tyrimas: konsonantizmas ir akcentuacija. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 27, 132–149.
- Grumadienė, L. 1989. Ilgųjų ir trumpųjų balsių priešpriešos nykimas miestiečių lietuvių kalboje. *Baltistica* 3 (2 priedas), 292–296.
- Grumadienė, L. 1994. Keletas naujesnių Punsko šnektos linksniavimo ir kirčiavimo ypatybių. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, 97–105.
- Grumadene, L. ir B. Stundžia. 1987. Dinamika oppozicij slogovyh intonacij v fonologičeskich sistemach dialektnoj i gorodskoj reči (na materiale litovskogo jazyka). *The 11th International Congress of Phonetic Sciences (August 1-7, 1987, Tallinn)*, 95–98.
- Haugen, E. 1969. *The Norwegian language in America: A study in bilingual behaviour*. Bloomington, London: Indiana University Press.
- Hoppenbrouwers, C. 1987. The instability of peripheral /e/, /ø/, and /o/ in Dutch lects. *Papers from the 7th International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Co, 285–294.
- Kalėdienė, L. 2011. Fonologinė kirčiavimo aktualijų interpretacija. *Žmogus ir žodis* 13 (1), 43–49.
- Källström, R. 1995. Three Kinds of Swenglish – On syntactic influence from English to L1 and L2 Swedish. *Studies in Anglistics (Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in English 95)*. Stockholm:

Almqvist and Wiksell International, 289–302.

Karaliūnas, S. 1997. *Kalba ir visuomenė: Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Karosienė, V. ir A. Girdenis. 1990. Bendrinės kalbos žodžio ir skiemens statistinė struktūra. *Kalbotyra* 41 (1), 36–48 (= A. Girdenis. *Kalbotyros darbai* 3, 19–31).

Klimavičius, J. 2002. Lietuvių bendrinė kalba: ribos ir beribiškumas, sistema, norma ir kodifikacija. *Terminologija* 9, 8–25.

Labov, W. 1968. The reflection of social processes in linguistic structures. *Readings in the sociology of language*. Joshua A. Fishman (eds.). The Hague: Mouton. 240–251.

Laigonaitė, A. 2002. *Lietuvių kalbos akcentologija*. Vilnius: Gimtasis žodis.

Lambert, W. E. 1972. *Language, Psychology and Culture*. Stanford: Stanford University Press.

Leskauskaitė, A. 2004. *Pietų aukštaičių vokalizmo ir prozodijos bruožai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

LKE 2008 – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LKG 2005 – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LTCh 2004 – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija* / Sudarė Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Markevičienė, Z. 1999. *Aukštaičių tarmių tekstai 1*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Martine, A., 1963. Osnovy obščej lingvistiki. *Novoe v zarubežnoj lingvistike* 3. Moskva: Progress, 366–566.

Merton, R. K. 1996. *On social structure and science* / Edited and with an introduction by Piotr Sztompka. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Miestai ir kalbos 1. 2010. Kolektyvinė monografija / Mokslinė redaktorė Meilutė Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Miestai ir kalbos 2. 2013. Kolektyvinė monografija: Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis / Mokslinė redaktorė Meilutė Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Mikulėnienė, D. 1992. Linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo tendencijos. *Kalbos kultūra* 63, 75–79.

Mikulėnienė, D. 1993. Priegaidžių defonologizacijos tendencijos Gervėčių tarmėje. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 30 (1), 95–104.

Mikulėnienė, D. 1995. Tarmės garsyno ypatybės. *Dieveniškės*. Vilnius: Mintis, 448–455.

Pakerys, A. 1982. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas.

Pedersen, I. L. 1994. Linguistic Variation and Composite Life Modes. *The Sociolinguistics of Urbanization: The Case of the Nordic Countries*. Edited by Bengt Nordberg. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 87–

115.

Pupkis, A. 1980. *Kalbos kultūros pagrindai*. Vilnius: Mokslas.

Pupkis, A. 2005. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis.

Ramonienė, M. 2009. Vilniaus gyventojų kalbinis elgesys. *Prace Baltystyczne 4: Język, literatura, kultura*, 71–81.

Saussure, de F. 1922. Accentuation lituanienne. *Recueil des publications scientifiques de Ferdinand de Saussure*. Heidelberg, 526–538.

Stundžia, B. 1995. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*. Vilnius: Petro ofsetas.

Stundžia, B. 2014. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Tuomienė, N. 2004. Dėl periferinės šnektos daiktavardžių kirčiavimo. *Baltų ir kitų kalbų fonetikos ir akcentologijos problemos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 139–149.

Urbanavičienė, J. 2010. *Svirky šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Vaicekauskienė, L. 2007. *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai. Kalbos politika ir vartosena*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Vaicekauskienė, L. 2010. *Kalba Vilnius: Vilniaus kalbos vaidmuo šiolaikinėje Lietuvoje*. Nepublikuota baigiamoji projekto ataskaita.

Vaicekauskienė, L. ir R. Čičirkaitė. 2011. „Vilniaus klausimas“ bendrinės lietuvių kalbos sampratoje: metalingvistinių vilniečių komentarų tyrimas. *Darbai ir dienos* 56, 57–76.

Vaitekūnas, S. 2006. *Lietuvos gyventojai. Per du tūkstantmečius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Vitkauskas, V. 1988. *Ar sunkus lietuvių kirčiavimas*. Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius, Z. 1966. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

Zinkevičius, Z. 1994. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Zinkevičius, Z. 2006. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Vilniečių kalbos vardažodžių kirčiavimas: sinchroninis Saussure'o ir Fortunatovo dėsnis

Jolita Urbanavičienė

Santrauka

Straipsnyje tiriama, kaip vilniečių kalboje veikia sinchroninis Saussure'o ir Fortunatovo dėsnis, apibrėžiantis kirčio šokinėjimą tarp paskutinio ir priešpaskutinio skiemens. Tyrimu siekiama nustatyti, ar dažnai vardažodžių kirtis neatitraukiamas į atrakcines galūnes; ar vilniečių kirčiavimo polinkius lemia išoriniai (socialiniai) veiksniai – amžius, lytis, išsilavinimas; vilniečių ir aukštaičių tarmių kirčiavimo sisteminių panašumą. Empirinę tyrimo medžiagą sudaro 30 tiesioginių interviu, įrašytų iš 18–75 m. vilniečių (iš viso 26 val. įrašų). Sociolingvistiniai kintamieji koduoti kalbos elementų analizės programa CLAN, statistinis rezultatų reikšmingumas analizuotas pasitelkus ANOVA, Tukey HSD ir t-testus.

SF dėsnis būdingas visoms lietuvių kalbos tarmėms ir atmainoms (pvz., miestų kalbai), tačiau jo veikimo intensyvumas nėra vienodas. Tiek kirčio atitraukimo neturinčiose patarmėse (rytų aukštaičių vilniškių, pietų aukštaičių, vakarų aukštaičių kauniškių ir rytinių uteniškių plote), tiek vilniečių kalboje gausu SF dėsnio nepaisymo atvejų, kurie laikomi sąlyginio kirčio atitraukimo užuomazgomis arba siejami su patogesnio moteriškojo akcentuacijos modelio (kirčiuojama priešpaskutiniame skiemenyje) plitimu.

Pagal atrakcinių galūnių kirčiavimą vilniečių kalba nėra vienalytė. Takoskyra, skirianti skirtingus kirčiavimo polinkius turinčias amžiaus grupes (kurioms greičiausiai būdingos ir atskiros fonologinės sistemos, nes kirčiavimo pokyčius lemia kiekybiniai balsių pakitimai), eina tarp vyresniosios (nuo 50 m.) ir dviejų jaunesniųjų (18–29 m. ir 30–49 m.) kartų. Kalbos atmainų vertikalėje, išsidėsčiusioje tarp *dialekto* ir *bendrinės kalbos*, vyresniosios vilniečių kartos kalbos variantas, turintis regioninės kalbos bruožų, atsidurtų arčiau dialekto, o vidurinės ir jaunesniosios kartos vilniečių kalbos variantas – arčiau bendrinės kalbos (jį galima vadinti *Vilniaus urbanolektu*). Vyresniosios kartos vilniečių kalboje 59 % vardažodžių su atrakcinėmis galūnėmis kirčiuojami kamiene (SF dėsnis neveikia), o vidurinės ir jaunesniosios kartos vilniečių kalboje – atvirkščiai: 58–63 % atrakcinių galūnių kirčiuojama pagal SF dėsnį.

Tyrimas taip pat parodė informantų lyties, socialinio statuso ir plėtojamos veiklos statistiškai reikšmingą įtaką kirčiavimo polinkiams. Silpnesnis SF dėsnio veikimas sietinas su vyriškosios lyties kategorija, žemu socialiniu statusu ir tradicine (pramonės įmonių) veikla. Stipresnis SF dėsnio veikimas sietinas su moteriškąja lytimi, aukštu socialiniu statusu ir šiuolaikiška (žinių įmonių, paslaugų sričių) veikla.

Accentuation of Nominal Words in the Vilnius Speech: de Saussure and Fortunatov's synchronic law

Jolita Urbanavičienė

Summary

The article presents the research on how Vilnians follow the main synchronic accentuation law of the Lithuanian language – de Saussure and Fortunatov's (SF) synchronic law. The research aims at evaluation of whether the stress of nominal words is often not placed on attracting endings; whether accentuation tendencies of Vilnians are predetermined by external (social) factors – age, gender, education; what impact on the accentuation of townsmen is made by dialects. The empirical research material includes 30 direct interviews recorded from 18–75 year-old Vilnians (total number includes 26 hours of records). Sociolinguistic variables were coded via the language element analysis programme CLAN, statistical significance of the results was analysed through SPSS (ANOVA and t-tests).

SF law was chosen as the axis of the research, which effect (accentuation of attractive endings) is to be linked with standard language accentuation system. Weakened SF law effect (the stress falls on stems preceding attractive endings) is to be linked with levelling of accents specific for eastern highlanders subdialects and accentuation system changes related with it: accentuation of column model, hypercorrection accentuation and accentuation variability.

It was established that in view of accentuation the Vilnius speech is not homogenous. The divide separating most likely two individual phonological systems is between the older (over 50 years old) and two younger generations (18-29 years old and 30-49 years old).

In the vertical of language variety, situated between *dialect* and *standard language*, older Vilnians language, formed and influenced mostly by eastern highlander's subdialect, is closer to dialect, whilst middle and younger generation Vilnian's speech is closer to standard language. In older generation of Vilnians speech 59 % of nominal words with attractive endings are accentuated in stems, whilst in two younger generations (*Vilnians urbanolect*) – vice versa: 58-63% attractive endings are accentuated by SF law.

The research showed statistically significant influence of the age, gender, social status of the informants and activity developed by them on accentuation tendencies. More rare application of SF law is to be linked with the category of male gender, low social status and traditional activity (of industrial enterprises). More

frequent application of SF law is to be linked with female gender, high social status and modern activity (of knowledge enterprises, service areas).